

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; СУДОУСТРІЙ

УДК 347.9(477)

В. В. Колюх, докт. політ. наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Аналізується досвід зарубіжних європейських держав щодо конституційного встановлення судової системи, формування судової системи України на основі Конституції Української РСР 1978 року з наступними змінами та Конституційного Договору між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року.

Ключові слова: судова влада, система судової влади, судоустрій, судова система, суди загальної юрисдикції, загальні суди, спеціалізовані суди, місцеві суди, апеляційні суди, конституція.

Постановка проблеми. Законодавство про судоустрій за кількістю прийнятих законів та внесених до них змін є чи не найнестабільнішим в Україні. Нестабільність законодавства про судоустрій негативно відбивається на функціонуванні усієї системи судової влади України. У зв'язку з цим існує потреба проаналізувати трансформацію судової системи України в роки незалежності на основі законодавства про судоустрій. Зробити це доцільно з урахуванням відповідного досвіду зарубіжних європейських держав з романо-германською моделлю правової системи, яка запроваджена також і в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Судоустрій України досліджують багато українських правознавців, зокрема С. Ківалов, С. Короєд, І. Кресіна, С. Прилуцький, Д. Притика, Л. Скомороха, Ю. Шемшученко та інші. Дана стаття відрізняється від уже наявних наукових праць про судоустрій України передусім тим, що в ній аналізується трансформація судової системи України внесеними 2016 року змінами до Конституції України щодо правосуддя та прийнятим на їх основі Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Метою статті є розкриття змісту трансформації судової системи України в роки незалежності з урахуванням відповідного досвіду зарубіжних європейських держав.

Виклад основного матеріалу. Перш за все потрібно розмежувати поняття «судова влада», «система судової влади», «судоустрій», «судова система». Не претендуючи на визначення, для потреб даної статті зазначимо, що за своєю сутністю судова влада є сукупністю повноважень зі здійснення правосуддя як державної діяльності щодо розгляду і вирішення судами на основі права цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських, конституційних та інших категорій справ. Поняття «система судової влади» охоплює не тільки всі наявні в країні суди, а й органи системи забезпечення функціонування судової влади (вищу раду юстиції чи вищу раду правосуддя, вищу кваліфікаційну комісію суддів, державну судову адміністрацію тощо), органи суддівського самоврядування, а в країнах з романською правовою системою – також прокуратуру та органи досудового слідства. Функціонально безпосередньо з системою судової влади пов'язана адвокатура, проте вона складовою цієї системи зазвичай не вважається.

Тотожним поняттю «система судової влади» є поняття «система судоустрою» або «судоустрій». Поняття «судова система» є найвужчим із цього ряду – воно охоплює лише на-

явні в країні суди різних предметних і просторових (територіальних) юрисдикцій. Коли в законах України про судоустрій йдеться про судову систему, то у відповідних статтях (розділах) законів перераховуються саме суди різної юрисдикції.

Залежно від юрисдикції, тобто предметної і просторової сфери діяльності суду, розрізняють суди загальної юрисдикції і суди спеціальної юрисдикції. Під загальною юрисдикцією зазвичай розуміють сферу кримінального і цивільного права. Сферу спеціальної юрисдикції у різних країнах розуміють неоднаково. В одних країнах до неї відносять адміністративну юрисдикцію і конституційну юрисдикцію. В інших країнах як спеціальну виокремлюють тільки конституційну юрисдикцію, всі інші категорії справ відносять до загальної юрисдикції [1, с. 564].

Розрізнення судів загальної юрисдикції і судів конституційної юрисдикції має сенс лише за європейської моделі судового конституційного контролю, за якої такий контроль здійснює спеціальний – конституційний – суд або подібний до нього орган. За американської моделі судового конституційного контролю такий контроль здійснюють суди загальної юрисдикції у розгляді конкретних судових справ, а спеціального органу на зразок конституційного суду немає.

Суди загальної юрисдикції, своєю чергою, поділяють на загальні суди і спеціалізовані суди. Загальними є суди, які розглядають і вирішують цивільні і кримінальні справи, спеціалізованими – ті, що спеціалізуються на розгляді окремих категорій судових справ. Спеціалізованими є адміністративні, господарські (арбітражні), військові, податкові (фінансові), торговельні, митні, патентні, трудові (з трудових спорів), сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх, від лат. *juvenalis* – юний, юнацький) та інші суди. Деякі із спеціалізованих судів (наприклад, адміністративні, господарські) можуть складати особливу систему, очолювану відповідним вищим судом. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд.

Із спеціалізованих судів для демократичних держав найбільш характерними є адміністративні суди, які розглядають скарги фізичних і юридичних осіб на дії органів публічної влади (органів державної влади та органів місцевого самоврядування) та їх посадових осіб і ухвалюють обов'язкові для них рішення. Існування військових судів, тобто таких, що здійснюють правосуддя у збройних силах та інших військових формуваннях, навпаки, є нетиповим для демократичних держав. У багатьох державах утворення військових судів передбачено тільки за умов воєнного стану.

За інстанційністю суди поділяються на суди першої (місцеві), другої (апеляційної) і третьої (касаційної) інстанції. Судом першої інстанції є суд, який першим розглянув і вирішив судову справу. Суди першої інстанції зазвичай є місцеві суди, які діють у межах району, міста, району в місті, декількох районах чи району та міста одночасно. Апеляційні суди діють у межах певного судового округу, а касаційні – у масштабі всієї держави. Окремі категорії судових справ як суди першої інстанції можуть розглядати апеляційні і навіть касаційні суди.

Конституції зазвичай встановлюють тільки основні ланки судової системи та принципи їх функціонування, докладно судова система, у тому числі спеціалізовані суди як її складові, визначаються спеціальними законами про судоустрій. Встановлюючи судову систему, конституції демократичних держав, як правило, забороняють створення надзвичайних судів, які могли б діяти поза встановленою законом процедурою.

Наведемо приклади конституційного встановлення судової системи. Одним із найбільш докладних є встановлення судової системи Основним законом ФРН 1949 року [2]:

«Судова влада ввіряється суддям; вона здійснюється Федеральним конституційним судом, федеральними судами, передбаченими у даному Основному законі, і судами земель» (ст. 92);

«(1) Для відправлення правосуддя у сфері загальної, адміністративної, фінансової, трудової і соціальної юстиції Федерація запроваджує як верховні судові палати Федеральну судову палату, Федеральний адміністративний суд, Федеральну фінансову палату, Федеральний трудовий суд і Федеральний соціальний суд» (ч. 1 ст. 95);

«(1) Федерація може запровадити федеральний суд у справах правової охорони промислової власності.

(2) Федерація може запровадити для збройних сил військово-кримінальні суди як федеральні суди. Ці суди можуть здійснювати кримінальну юрисдикцію тільки у випадку стану оборони, а також стосовно осіб, які належать до складу збройних сил, які направлені за кордон або перебувають на військових кораблях...» (ч. 1, 2 ст. 96);

«(1) Надзвичайні суди не допускаються. Ніхто не може бути вилучений із відання свого законного судді.

(2) Суди з особливою юрисдикцією можуть бути запроваджені тільки законом» (ст. 101).

Конституції більшості держав встановлюють судову систему більш стисло, наприклад: Конституція Польщі 1997 року [3]:

«1. Відправлення правосуддя в Республіці Польща здійснюють Верховний Суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди.

1. Винятковий суд або прискорена процедура можуть встановлюватися тільки на час війни» (ст. 175);

«Загальні суди здійснюють відправлення правосуддя з усіх справ, за винятком справ, віднесених законом до компетенції інших судів» (ст. 177);

«Вищий Адміністративний Суд, а також інші адміністративні суди здійснюють у сфері, визначеній у законі, контроль за діяльністю публічної адміністрації...» (ст. 184).

Як вже зазначалось, запровадження військових судів у мирний час є нетиповим для демократичних держав, а створення надзвичайних судів не допускається за будь-яких умов. Польща є одним із небагатьох винятків у цьому відношенні.

Конституція Італії 1947 року [4]:

«Судові функції здійснюються ординарними суддями, посади яких запроваджено і діяльність яких регулюється законом про судоустрій.

Не можуть запроваджуватися посади надзвичайних або спеціальних суддів. Можуть запроваджуватися тільки спеціальні відділення з визначених категорій справ при звичайних судових органах, в яких можуть брати участь громадяни, що не належать до магістратури» (ч. 1, 2 ст. 102);

«Державній раді та іншим органам адміністративної юстиції належить юрисдикція із захисту законних інтересів щодо державних органів і особливо з питань, зазначених законом, а також щодо суб'єктивних прав...

Юрисдикція військових трибуналів під час війни встановлюється законом. У мирний час їх юрисдикція поширюється тільки на військові злочини, вчинені особами, які входять до складу збройних сил» (ч. 1, 3 ст. 103).

Конституція Іспанії 1978 року [5]:

«1. Судова влада виходить від народу і здійснюється від імені Короля суддями і магістратами, які представляють цю владу і є незалежними, незмінюваними, відповідальними і які підпорядковуються винятково закону...

2. Здійснення судової влади на всіх стадіях процесу, ухвалення судових рішень і вироків та забезпечення їх виконання належить винятково до компетенції суддів і судів, визначених законами, відповідно до норм про компетенцію і процедуру, ними встановленими...

3. Принцип єдності судової влади – основа організації і діяльності судів. Закон регулює здійснення військової юстиції винятково у військовій галузі, а в умовах стану облоги – відповідно до принципів Конституції.

4. Забороняється діяльність надзвичайних трибуналів» (ч. 1, 3, 5, 6 ст. 117).

Конституція Росії 1993 року [6]:

«1. Правосуддя в Російській Федерації здійснюється тільки судом.

2. Судова влада здійснюється за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального провадження.

розглядає у межах своїх повноважень справи як суд першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду і в зв'язку з нововиявленими обставинами...» (ст. 31);

«Верховний Суд Української РСР є найвищим судовим органом Української РСР і здійснює нагляд за судовою діяльністю судів республіки...» (ст. 39);

«Верховний Суд Української РСР:

у межах своїх повноважень розглядає справи як суд першої інстанції, у касаційному порядку, порядку нагляду і в зв'язку з нововиявленими обставинами...» (ч. 1 ст. 40). Про апеляційні суди в законі не йшлося.

Конкретизацію Закону Української РСР «Про судоустрій» від 5 червня 1981 року № 2022-Х було здійснено законами України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»» від 24 лютого 1994 року № 4017-12 і від 21 червня 2001 року № 2531-III (2531-14). Основні такі зміни було внесено Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21 червня 2001 року № 2531-III, прийнятим вже на основі Конституції України 1996 року, тому цей Закон аналізуватиметься у другій частині даної статті.

Ще до прийняття 1996 року нової Конституції України було укладено Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року [9], який на конституційному рівні запровадив інститут Конституційного Суду України як складової судової системи України поряд із загальними та арбітражними судами, заборонив будь-яке втручання у здійснення правосуддя і створення надзвичайних судів, що є характерним для конституцій зарубіжних європейських держав.

Наведемо відповідні положення Конституційного Договору:

«Судову владу в Україні здійснюють виключно суди.

Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди складають судову систему України» (ч. 1, 2 ст. 36);

«Правосуддя в Україні здійснюється у формі судочинства в цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах, а також у формі прийняття рішень з питань відповідності чинному законодавству правових актів посадових осіб, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Будь-яке втручання у здійснення правосуддя забороняється. Судові рішення не підлягають перегляду інакше як судом і у встановленому законом порядку. Створення надзвичайних або особливих судів у мирний час не допускається. Створення та діяльність таких судів у воєнний час регулюється законом» (ст. 39);

«Судовий нагляд за законністю судових рішень загальних і арбітражних судів здійснюється відповідно Верховним Судом України та Вищим арбітражним судом України» (ст. 41).

Висновки. Таким чином, для конституційного досвіду зарубіжних європейських держав характерним є конституційне встановлення лише загальних принципів та основних ланок судової системи, якими є загальні суди (ті, що розглядають і вирішують цивільні і кримінальні справи), види спеціалізованих судів визначаються у законах про судоустрій. Докладне визначення, які саме види судів діють у країні, здійснено в конституціях лише окремих держав (наприклад, Німеччини). В Конституції Української РСР 1978 року встановлено лише систему загальних судів (народних судів), поряд з якими виокремлювались «органи державного арбітражу», які подальшими конституційними змінами визначались як арбітражні суди. З набуттям державної незалежності основним напрямом трансформації судової системи України було запровадження демократичних принципів судоустрою, створення спеціалізованих судів (арбітражних/господарських, адміністративних).

Продовження у наступному номері журналу «Правова держава» (№ 26).

Список літератури

1. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів / П. П. Шляхтун. – К.: Либідь, 2005. – 568 с.
2. Основной закон Федеративной Республики Германии // Конституции государств Европы: в 3 т. / Л. А. Окуньков (общ. ред. и вступ. ст.). – М.: НОРМА, 2001. – Т. 1. – С. 580-634.
3. Конституция Республики Польша // Там же. – Т. 2. – С. 686-732.
4. Конституция Итальянской Республики // Конституции зарубежных государств: учебное пособие / сост. В. В. Маклаков. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтере Клувер, 2003. – С. 180-212.
5. Конституция Королевства Испании // Там же. – С. 227-270.
6. Конституция Российской Федерации // Конституции государств Европы. – Т. 3. – С. 18-50.
7. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. – К.: Політвидав України, 1987. – 46 с.
8. Про судоустрій України: Закон України від 5 червня 1981 року № 2012-Х // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1981. – № 24. – Ст. 357.
9. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8 червня 1995 року // Голос України. – 1995. – 10 червня.

Стаття надійшла 22.03.2017 р.

В. В. Колюх, докт. політ. наук, доцент
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 Кафедра політичних наук
 ул. Владимирская, 60, Київ, 01033, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДЕБНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПИТА

Резюме

Аналізується опыт зарубешных європейських єосударств по конституційно-му установленію судебной системы, формирование судебной системы України на основе Конституції Української ССР 1978 года с последующими изменениями и Конституційного Договора между Верховной Радой України и Президентом України «Об основах организации и функционирования государственной власти и местного самоуправления в Украине на период до принятия новой Конституции України» от 8 июня 1995 года.

Ключевые слова: судебная власть, система судебной власти, судоустройство, судебная система, суды общей юрисдикции, общие суды, специализированные суды, местные суды, апелляционные суды, конституция.

V. V. Kolyukh, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 Kyiv National Taras Shevchenko University
 the Department of Political Science
 Vladimirska street, 60, Kiev, 01033, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary

The legislation on the judicial system is one of the most unsustainable in Ukraine in terms of the number of passed laws and alterations introduced to them. The instability of the legislation on the judicial system negatively influences the functioning of the entire system of the judicial power of Ukraine. Therefore, it is necessary to analyze the transformation of the Ukrainian judicial system during the independence period based on the legislation on the judicial system regarding the relevant experience of foreign European states with the Romano-Germanic model of the legal system which is also implemented in Ukraine.

The ultimate purpose of the article is to disclose the subject matter of the Ukrainian judicial system transformation during the independence period regarding the relevant experience of foreign European states.

In terms of the analysis, some examples of the constitutional establishment of the judicial system of the Federal Republic of Germany, Republic of Poland, Italian Republic, Kingdom of Spain, and Russian Federation have been outlined.

The judicial system of Ukraine before the adoption of the new constitution in 1996 has been analyzed in terms of the Constitution of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1978 as subsequently amended, laws of Ukraine "On the judicial system of Ukraine" during the first years of the Ukraine's independence.

The subject of the analysis was the Constitutional Agreement between the Verkhovna Rada of Ukraine and President of Ukraine "On primary principles of arrangement and functioning of the state power and local self-government in Ukraine for the period before the adoption of the new Constitution of Ukraine" dated June 8, 1995 implemented on the constitutional level by the institute of the Constitutional Court of Ukraine as the constituent part of the Ukrainian judicial system in line with general and arbitration courts; it has prohibited any interference in the implementation of justice and creation of extraordinary laws which are peculiar to the constitutions of foreign European states.

When Ukraine became an independent state, the basic point of the Ukrainian judicial system transformation was to implement democratic principles of the judicature, creation of specialized courts, and institute of the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: judicial authority, judicial authority system, judicial administration, judicial system, courts of general jurisdiction, general courts, specialized courts, local courts, courts of appeal, constitution.